

**ЛІСОВСЬКИЙ
Сергій Антонович** –
член-кореспондент НАН
України, заступник директора
з наукової роботи Інституту
географії НАН України

ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ РОЗВИТКУ МІСТ І РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ДОВОЄННИЙ ВИМІР ТА ОРІЄНТИРИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

**Стенограма доповіді на засіданні Президії
НАН України 8 січня 2025 року**

У доповіді зазначено, що Інститут географії НАН України є однією з провідних установ, що протягом багатьох років виконує наукові дослідження з розроблення та впровадження засад переходу України на принципи сталого розвитку. Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в Інституті започатковано цільові дослідження, спрямовані на аналіз впливу наслідків бойових дій на довкілля, суспільну та економічну сфери держави. Війна спонукала до докорінного переосмислення пріоритетів міського розвитку, шляхів досягнення збалансованості та забезпечення інтегрованого повоєнного розвитку міст і регіонів України. Результати цих робіт становлять наукове підґрунтя для оцінки масштабів людських втрат, екологічних, соціальних та економічних збитків, завданих агресором.

Шановний пане президенте!

Шановні члени Президії!

Мою доповідь присвячено актуальному питанню переходу суспільства до сталого збалансованого розвитку, який є головним завданням ХХІ століття, поставленим перед усім світовим співтовариством.

Уже багато років установи НАН України проводять важливі системні наукові дослідження, пов'язані з різними аспектами реалізації в Україні Порядку денного на ХХІ століття. Починаючи з 1992 р. на виконання рішень, ухвалених Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), ХІХ спеціальною сесією Генеральної Асамблеї ООН (1997), Всесвітнім самітом зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002) та Конференцією ООН зі сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 2012), зусилля фахівців Академії було спрямовано на наукові дослідження з розроблення та впровадження засад переходу України на принципи сталого розвитку, а також на досягнення Цілей сталого розвитку України на період до 2030

року, визначених Указом Президента України від 30.09.2019 № 722.

До 2022 р. у сфері сталого (збалансованого) розвитку України вже було зроблено важливі кроки. Зокрема, держава імплементувала в національне законодавство досить велику кількість норм і положень законодавства ЄС щодо сталого розвитку; Україна стала учасницею основних міжнародно-правових актів зі сталого розвитку; в документах стратегічного планування на державному, регіональному та місцевому рівнях було сформульовано цілі, завдання та конкретні заходи щодо досягнення в Україні Цілей сталого розвитку до 2030 року; вдосконалено відповідну нормативно-правову базу; ухвалено низку важливих стратегічних документів, таких як Указ Президента України про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021—2027 роки та розроблені на її основі відповідні стратегії розвитку для кожного з регіонів України.

Однією з провідних установ Національної академії наук України, що виконувала і виконує ці роботи, є Інститут географії НАН України, вчені якого за результатами тривалих системних досліджень регіонального природокористування опрацьовують теоретичні аспекти та розробляють відповідні рекомендації для органів державної влади щодо впровадження принципів сталого розвитку України.

Зокрема, за результатами виконаних досліджень уперше в Україні опрацьовано теоретико-методологічні засади та розроблено методичку суспільно-географічного дослідження проблем забезпечення збалансованого розвитку України; обґрунтовано та реалізовано багаторівневу (від глобального до локального) систему комплексних досліджень проблем збалансованого розвитку; запропоновано й апробовано інтегральний показник збалансованості розвитку держави і на його основі здійснено порівняння збалансованості розвитку окремих країн і територій світу та України як складової світового співтовариства; визначено рівні збалансованості розвитку міст України на прикладі 153 міст обласного

значення. За цією тематикою в нашому інституті підготовлено дві національні доповіді, за результатами експертних робіт з представництвом ООН в Україні опубліковано близько десятка монографій.

Війна проти України, яку Росія розпочала в 2014 р., зумовила найбільші виклики на шляху до сталого розвитку і спричинила значний негативний вплив на стан населення, навколишнього середовища та господарства країни. Загалом в Академії діяло кілька цільових комплексних міждисциплінарних програм наукових досліджень з проблем сталого розвитку та раціонального природокористування. Остання з них була розрахована на 2020—2024 рр. (керівник — академік НАН України В.Г. Радченко), але після початку повномасштабної воєнної агресії РФ у 2022 р. програму довелося достроково припинити. Втім, за перші два роки її виконання в нашому інституті було досліджено, як враховуються Цілі 2030 в стратегіях регіонального розвитку областей України. Загалом можна зробити висновок, що баланс, який має бути між екологічними, економічними та соціальними цілями, в більшості регіонів України досягти не вдалося. Це зрозуміло, оскільки в Україні, як і загалом у світі, питання збереження природи, соціального, культурного та гуманітарного розвитку не виходять на перший план, якщо немає належного рівня економічного розвитку.

Одним із важливих аспектів Цілей сталого розвитку України є збалансований розвиток міст. Цьому питанню було присвячено цикл науково-дослідних робіт, які виконувалися в нашому інституті. Ми поставили перед собою завдання опрацювати концепцію розвитку сучасного міста в контексті основної парадигми розвитку на XXI ст. та методологію формування політики міського розвитку, вивчити з суспільно-географічних позицій сучасний стан та основні проблеми розвитку міст України, створити методичку оцінювання збалансованості міського розвитку, провести їх апробацію на вибірці модельних міст та розробити рекомендації щодо можливих шляхів і механізмів переходу українських міст до збалансованого

розвитку. При цьому ми намагалися врахувати передовий досвід зарубіжних країн: Німеччини, Швеції, Іспанії та ін.

Спираючись на дані доступної нам статистичної бази, ми вибрали для дослідження 153 міста обласного значення, які поділили на три групи: малі (до 50 тис. жителів), середні (від 50 до 100 тис.) та великі (понад 100 тис.). Згідно з розробленою нами методикою, було використано два підходи — анкетування та індикативне оцінювання — з подальшим порівнянням отриманих результатів.

Для проведення анкетування ми розробили анкету з трьома типами запитань: закриті (з варіантами готових відповідей), відкриті (респондент мав сам надати свій варіант відповіді) і запитання, розраховані на шкалювання за 5-бальною шкалою (від впевненого «так» до впевненого «ні»). Після пілотного (пробного) анкетування і відкидання зайвих або нечітких формулювань було затверджено анкету, в якій усі запитання згруповано в чотири блоки (табл. 1).

Аналіз відповідей респондентів на питання анкети дозволив, зокрема, здійснити перцептивне рейтингування українських міст та

проблем їхнього економічного, соціального, екологічного і культурно-духовного розвитку, а також проаналізувати гостроту сприйняття зазначених проблем населенням різних регіонів України.

Що стосується індикативного оцінювання, виявилось, що головним чинником, який зрештою вплинув на перелік обраних індикаторів, стала наявність статистичної інформації в офіційних державних органах України. Для розширення переліку індикаторів ми намагалися компенсувати нестачу даних усіма іншими можливими способами, зокрема використали дані дистанційного зондування Землі.

У кінцевому підсумку ми обрали 31 індикатор і згрупували їх у чотири блоки: екологічний, економічний, соціальний та блок індикаторів, які відображають доступність для населення міст інфраструктурних та природних об'єктів (розвиненість транспортної мережі, легкість доступу до соціальної, медичної, освітньої інфраструктури, зон відпочинку, зелених зон, водойм тощо).

У такий спосіб ми отримали рейтинг міст у кожній з трьох категорій: великі, середні та малі міста (табл. 2).

Таблиця 1. Методика оцінювання збалансованості міського розвитку за допомогою анкетування

Блоки анкети	Науково-теоретичні завдання	Практичні завдання
1. Соціально-демографічний портрет респондента (6 запитань)	Аналіз стану і статусу респондентів для обґрунтування репрезентативності вибірки. Індикація належності особи до окремої групи як фактора впливу на характер відповідей	Виявлення вікових, гендерних, географічних, статусних особливостей перцепції проблем збалансованого розвитку
2. Концепція збалансованого розвитку міст: глобальний рівень (5 запитань)	Визначення рівня теоретичної обізнаності і практичного знайомства респондентів із проблемами розвитку міст у світі, концепцією збалансованого розвитку	Встановлення конкретних асоціацій, визначення найкращих для проживання країн з урахуванням власної мобільності
3. Проблеми збалансованого розвитку українських міст (11 запитань)	Дослідження уявлень про найкращі та найгірші за умовами життя міста України з прив'язкою до місця проживання респондентів і досвіду відвідування ними окремих міст	Рейтингування українських міст та проблем їх економічного, соціального, екологічного і культурно-духовного розвитку
4. Економічні, соціальні, екологічні, культурно-духовні проблеми розвитку конкретного міста (7 запитань)	Оцінювання значущості окремих факторів, які забезпечують розвиток конкретного міста (міста проживання респондента)	Аналіз ставлення респондентів до чотирьох блоків проблем розвитку міста проживання: економічних, соціальних, екологічних, культурно-духовних

Зокрема, серед великих міст України до десятки лідерів за результатами індикативного оцінювання потрапили Київ, Тернопіль, Ужгород, Львів, Херсон, Дніпро, Хмельницький, Вінниця, Полтава, Івано-Франківськ. За результатами анкетування в цій категорії лідерами стали відповідно Львів, Київ, Одеса, Харків, Чернівці, Івано-Франківськ, Дніпро, Ужгород, Тернопіль, Вінниця. Досить високий ступінь збігу результатів анкетування та індикативної оцінки (табл. 3) засвідчив доцільність широкого застосування опитувань громадської думки під час планування міського розвитку.

Слід зазначити, що дослідження було завершено наприкінці 2021 р., напередодні повномасштабного російського вторгнення. За сумарним балом збалансованості розвитку серед середніх міст першим був Ірпінь, і ці довоєнні показники розвитку міста особливо болісно сприймаються зараз з огляду на жахливі наслідки тимчасового перебування його в окупації у лютому-березні 2022 р. Ірпінь як місто-супутник Києва активно використовував переваги такого розташування. Маючи й зберігаючи високі бали індикаторів екологічного блоку, місто змогло досягти високих показників і в соціальному блоці та блоці доступності.

Повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. кардинально змінило ситуацію на теренах України, порушивши всі складові розвитку як країни загалом, так і окремих регіонів та на-

селених пунктів. Інтенсивні бойові дії, постійні обстріли практично всієї території країни, колосальні обсяги руйнувань, величезна кількість внутрішньо переміщених осіб — усе це стало надзвичайно потужним форс-мажорним чинником, який поставив під загрозу досягнення Цілей сталого розвитку 2030. Візьмемо для прикладу завдання скоротити в 4 рази рівень бідності. У 2015 р. частка населення, чії середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, становила 58,3 %. До 2020 р. було заплановано знизити її до 30 %, а виявилось, що вдалося досягти показника 23,2 %. Тобто Україна нарешті за цим та іншими індикаторами почала рухатися від розмов до реальних справ і переходити до моделі сталого розвитку, але війна зруйнувала всі ці плани.

Масштабна російсько-українська війна призвела до небаченого з часів Другої світової війни урбіциду, трагічних людських втрат, руйнувань великої кількості українських міст та середовища життєдіяльності їхніх жителів. Це потребує докорінного переосмислення пріоритетів міського розвитку та докладання всіх зусиль, щоб у повоєнний період досягти збалансованості та інтегрованого розвитку міст і регіонів.

На прикладі м. Маріуполь ми порівняли довоєнні дані з даними, отриманими з супутників дистанційного зондування Землі у 2023 р., і

Таблиця 2. Індикативна оцінка збалансованості розвитку міст України

Рейтинг	Великі міста		Середні міста		Малі міста	
	Місто	Бали	Місто	Бали	Місто	Бали
1	Київ	128	Ірпінь	123	Яремче	129
2	Тернопіль	124	Бровари	109	Моршин	113
3	Ужгород	115	Чорноморськ	107	Буча	102
4	Львів	113	Ізмаїл	104	Чоп	99
5	Херсон	112	Лозова	98	Трускавець	98
6	Дніпро	110	Мукачево	97	Нетішин	98
7	Хмельницький	110	Ковель	95	Южне	97
8	Вінниця	109	Калуш	95	Болехів	96
9	Полтава	108	Горішні Плавні	95	Вараш	96
10	Івано-Франківськ	106	Енергодар	94	Борислав	94

простежили динаміку змінення площ окремих категорій земельних угідь (зелені зони, водні об'єкти тощо) унаслідок ведення інтенсивних бойових дій. Помітно зменшилася частка територій, зайнятих водними об'єктами, оскільки в місті було зруйновано кілька гребель. Значно скоротилася площа територій під деревною рослинністю — дерева були або спалені, або вирубані населенням у холодні місяці року. Натомість збільшилася частка територій з трав'яною рослинністю і майже вдвічі зростає частка так званих відкритих земель. А масштаби руйнувань житлової забудови просто вражають. І це стосується практично всіх міст, які зараз потерпають від повзучого наступу російської армії. Тому завдання з відновлення постраждалих міст є дуже складним і потребує розроблення науково обґрунтованої методики комплексного оцінювання збитків.

Отримані нами напередодні масштабного вторгнення РФ результати оцінки стану збалансованості розвитку міст, на наш погляд, є дуже важливою базою, яка дозволить надалі оцінити масштаби людських втрат, екологічні, соціальні та економічні збитки, завдані агресором, обсяги репарацій і відшкодувань, які він має сплатити. Проведене дослідження становить також особливий інтерес у контексті

Таблиця 3. Порівняння загальної оцінки збалансованості розвитку міст України з використанням анкетування та індикативного оцінювання

Анкетування		Індикативна оцінка	
Місто	Кількість відповідей	Місто	Бали
Львів	386	Київ	128
Київ	280	Тернопіль	124
Одеса	211	Ужгород	115
Харків	125	Львів	113
Чернівці	103	Херсон	112
Ів.-Франківськ	83	Дніпро	110
Дніпро	64	Хмельницький	110
Ужгород	61	Вінниця	109
Тернопіль	61	Полтава	108
Вінниця	54	Ів.-Франківськ	106

відбудови міського середовища, що потребуватиме комплексної ревіталізації у повоєнний період.

Плани відбудови України вже було представлено на численних форумах високого рівня. Їх розробленням займаються в Кабінеті Міністрів України, міністерствах і відомствах, структурах з управління окремими галузями економіки, регіональних органах управління різного рівня. До розроблення цих планів активно долучаються й українські науковці та їхні зарубіжні колеги. Допомогу у відбудові готові надати міжнародні фонди, уряди окремих країн та міжнародні організації. Поступово в нас накопичуються розробки, на основі яких можна закласти теоретичний фундамент і напрацювати бачення майбутнього післявоєнного устрою, мережі поселень, структури господарства та розвитку регіонів країни.

Водночас із позицій розвитку України на принципах концепції сталого розвитку, досягнення завдань Цілей 2030 можна висловити кілька системних зауважень та пересторог, які варто враховувати для забезпечення високого якісного рівня цих розробок та отримання належного ефекту від їх практичного впровадження. Зокрема, серед них слід виокремити такі:

- масштаби руйнувань і обсяги збитків, завданих Україні, повною мірою можна буде оцінити лише після завершення війни;
- плани і стратегії відбудови не будуть ефективними без продуманого методологічного забезпечення процесу оцінювання збитків, завданих Україні внаслідок агресії РФ, масштаби якої є небаченими в Європі з часів Другої світової війни, а рівень застосування сучасних видів руйнівних озброєнь не має аналогів в історії;
- є необхідність у розробленні відповідних систем індикаторів, їх змістового наповнення та забезпечення технічних можливостей отримання даних;
- відсутність системності є головним недоліком представлених планів відновлення — ці документи мають здебільшого еkleктичний характер, їхні цілі й завдання не узгоджені між собою; причому це стосується планування як

у розрізі окремих галузей і секторів економіки, так і в регіональній площині на всіх ієрархічних рівнях;

- деякі плани містять не зовсім обґрунтоване бачення реальних можливостей відбудови, що призводить до оприлюднення надто оптимістичних показників та завищених очікувань;
- попри лозунги про відбудову країни на новій основі, в планах багато «фантомного бачення» попереднього галузевого та просторового розвитку країни, регіонів і населених пунктів. Як приклад можна навести швидке рішення про відбудову зруйнованої російськими військовими греблі Каховської ГЕС. Не ставлячи під сумнів необхідність цього гідровузла, зауважимо, що проект має пройти ретельне опрацювання з обґрунтуванням потреб відновленого виробничого потенціалу і можливостей створення потужностей нового технологічного рівня та спеціалізації;
- у планах відновлення не враховується нова геополітична та геопросторова ситуація, яка

може скластися після війни: йдеться про докорінну зміну потоків товарів, транспортної інфраструктури, логістичних шляхів, які раніше проходили через українсько-російський кордон. Логічно припустити, що на тривалий час ці потоки буде зведено до мінімуму, що зумовить зміни в розвитку прикордонних населених пунктів;

- окремо слід звернути увагу на такий потужний чинник, як залучення іноземних інвестицій у відбудову України: іноземні інвестори можуть мати власне бачення пріоритетних напрямів, куди вони захочуть спрямовувати свої кошти.

Отже, на нашу думку, ці та інші чинники слід враховувати в процесі розроблення стратегії відновлення та сталого (збалансованого) розвитку України.

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик

Sergii A. Lisovskyi

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-6405>

ASSESSMENT OF THE BALANCE OF UKRAINIAN CITIES AND REGIONS: PRE-WAR DIMENSION, DESTRUCTION AS A RESULT OF RUSSIAN AGGRESSION, AND GUIDELINES FOR RECOVERY

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, January 8, 2025

The report states that the Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine is one of the leading institutions that has been conducting research on the development and implementation of the principles of Ukraine's transition to sustainable development for many years. After the beginning of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, the Institute launched targeted research aimed at analyzing the impact of the consequences of hostilities on the environment, social and economic spheres of the state. The war prompted a fundamental rethinking of urban development priorities, ways to achieve a balanced and integrated post-war development of Ukrainian cities and regions. The results of these studies provide a scientific basis for assessing the scale of human losses, environmental, social and economic damage caused by the aggressor.

Cite this article: Lisovskyi S.A. Assessment of the balance of Ukrainian cities and regions: pre-war dimension, destruction as a result of Russian aggression, and guidelines for recovery. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2025. (3): 61–66.

<https://doi.org/10.15407/visn2025.03.061>